

Р. М. МАШТАЛІР

РОЗВИТОК ПОЛІГРАФІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДО 1939 РОКУ

Львівська друкарня, заснована Іваном Федоровим, поклала початок друкарству на Україні.

Поліграфічне виробництво Західної України в період своєї організації було зосереджене в основному у Львові. Так, з восьми друкарень, які були засновані в XVI ст. на території Західної України, сім знаходилося у Львові і лише одна — за його межами — Острозька.

Перші друкарні являли собою дрібні майстерні. Один майстер виконував велику кількість різних робіт. Друкар-універсал сам займався і виготовленням шрифту, і складанням, і правкою, і друкуванням та іншими роботами.

Друкарня об'єднувала певну кількість вчених, які самі писали або перекладали і брали участь у виготовленні книжки. Кожна друкарня на той час була вченим гуртком, що збирався біля друкарського верстату і шрифтової каси; вона являла собою, в мініатюрному виді, академію вільних наук.

З точки зору техніки та організації виробництва, перші друкарі мали багато спільного з існуючими тоді на західноукраїнських землях підприємствами ремісничого типу.

На чолі друкарні стояв друкар-управитель.

Організацію виробничого процесу в перших друкарнях можна в певній мірі відтворити на основі даних про

наявне у них обладнання. Такса (інвентарний список) друкарні Івана Федорова, яка була складена у 1585 р., показує таке устаткування:

- 1) друкарський дерев'яний прес;
- 2) латунний гвинт з надгвинтиком;
- 3) рама для вкладання набору;
- 4) дві латунні таблиці, одна вживалася як основа для наборної форми, другою притискували папір до набору;
- 5) наборна каса;
- 6) матриці для відливання літер;
- 7) шрифт;
- 8) метал для відливання літер та інші речі.¹

В процесі друкування набор, вкладений в раму і скріплений гвинтом, клали на латунну дошку, яка поміщалася на дерев'яному талері друкарського преса. На набор наносилася шкіряними подушками фарба. Після цього аркуш паперу разом з полотняним декелем накладали на набор і при допомозі рукоятки підводили під прес, який піднімався і опускався. Коли книжка друкувалася в дві фарби, то чорною фарбою друкували на одному верстаті, а кольоровою на другому.

Таким способом за годину можна було надрукувати 40—50 аркушів.

Основним обладнанням друкарні був друкарський верстат (прес). Друкарські верстати виготовляли самі друкарні.

В кінці XVI ст. в друкарському виробництві починається процес поділу праці. В друкарнях з'являються майстри, які займаються лише одною операцією. Так, друкарня Львівського Ставропігійського братства в цей час мала декілька складачів.

В XVII ст. поліграфічне виробництво Західної України одержує дальший розвиток, збільшується кількість друкарень і обсяг їх продукції. Із зростанням потреб на книжкову продукцію значно розширюється мережа друкарень. Тепер із загальної кількості 27 друкарень, що виникли на території Західної України в XVII ст., лише 11 знаходилося у Львові, а 16 — в інших містах:

¹ F. Bostel, Przyczynek do dziejów pierwszej ruskiej drukarni we Lwowie, Pamiętnik literacki, 1902, № 2, стор. 295.

Стратині, Крилосі, Добромелі, Угорці, Яворові, Грушеві, Уневі, Жовкві, Почаєві та ін.

В XVII ст. у Львові працювала вірменська друкарня, яка була заснована в 1616 р.²

Наскільки швидко здійснювався процес розвитку друкарства в XVII ст. на Західній Україні, говорить вказівка угоди Львівського братства з друкарем М. Сльозкою, що майже кожний дяк і піп старається закласти свою друкарню.³

Виробничий процес у друкарнях розчленовується на цілий ряд операцій, відбувається диференціація процесу на основні і допоміжні операції. Робітники закріплюються за окремими операціями, між ними утворюється кооперування.

У прибутково-видаткових книгах Львівського Ставропігійського братства, які належать в основному до першої половини XVII ст., вказуються такі професії робітників друкарні цього закладу: словолитник, його помічник, два зецери (складачі), друкар, його помічник (друкарчик), два пресмайстри, два палітурники.⁴ Для виконання інших робіт в друкарні були малярі, слюсарі, столяри.

Таким чином, у першій половині XVII ст. в друкарському виробництві Західної України закріплюється перехід до мануфактурної організації виробництва.

Збільшення кількості друкарень і ріст поділу праці супроводжувалися зростанням виробничих потужностей. У 1662 р. Львівська братська друкарня мала вже в своїм складі два друкарські верстати, багато різного шрифту, запас дерев'яних фігур, що вживалися як прикраси та інше обладнання.⁵ У 1672 р. устаткування друкарні було значно збільшене, кількість верстатів було доведено до трьох.⁶

В XVII ст. для західноукраїнського друкарства харак-

² Л. С. Хачикян, Армянские колонии на Украине в XVI—XVII в.в., сб. «Великая дружба», Ереван, 1954 Е. Schütz, An Armeno-Kipchak Print from Lvov, Acta orient. hung., tomus XIII., Fasc. 1—2, 1961.

³ D. Zubrzycki, Historyczne badania o drukarniach ruskosłowiańskich w Galicji, Lwów, 1836, стор. 53.

⁴ Архив Юго-Западной России (далі АЮЗР), ч. I, т. XII, К., стор. 344, 425, 426, 540, 595.

⁵ АЮЗР, ч. I, т. XII, стор. 353.

⁶ Там же, стор. 358—359.

терні так звані мандрівні друкарні. Вони їздили по містах і на запрошення окремих осіб видавали там книги.

Щодо організації виробництва в друкарнях початкового періоду розвитку, то її можна в певній мірі характеризувати на основі даних, які збереглися про друкарню Львівського Ставропігійського братства.

Братство віддавало свою друкарню довіреному друкареві, з яким заключало певну угоду (контракт). В цій угоді вказувалися усі необхідні умови ведення роботи в друкарні, які книги повинні бути надруковані, їх тираж, формат, на якому папері, в скільки фарб, якості роботи, умови праці, оплата її тощо.

Братство віддавало друкарню по інвентарю, де точно зазначалися кількість друкарських верстатів з усіма необхідними інструментами, шрифту, дереворити, приладдя для відливання літер і т. д.

Тиражі братство визначало на своїх засіданнях, залежно від попиту на книгу.

Велику увагу Ставропігійська друкарня надавала точності перевидання. Текст книги, яку братство випускало вперше, або в якій були допущені помилки, піддавався детальній звірці з однойменними книгами, які видавалися в Москві, Валахії, Сербії, Болгарії.

Для читання та звірки тексту братство призначало корректора, якому, згідно з угодою, друкар повинен був давати на перевірку кожний лист і ставитися до нього «с уваженням».

Друкування книг проводилося на папері братства. У процесі друку друкар не мав права міняти один папір на інший, дефектний папір (той, який йшов на пробу або був пошкоджений в результаті друку) друкар повинен був зберігати для звіту.⁷

Для роботи в друкарні друкар добирав необхідний штат (челядь), яка повинна бути «пильною, трезвою, спокійною...».⁸

Велике значення надавалося якості продукції, що було обумовлене в угоді братства з друкарем. Папір перед друкуванням повинен був бути зволожений і друкувати його слід було доброю, а не блідою, чорною і червоною фарбами; літери повинні виходити чіткими,

⁷ АЮЗР, ч. I, т. XII, стор. 382, 389 та інші.

⁸ Там же, стор. 357.

робота повинна виконуватися не учнями, а доброю здоровою і міцною челяддю, яка свідомо ремесла.⁹

Цікавим в угоді братства з друкарем є ті місця, де мова йдеться про умови праці та її оплати.

Оплата друкареві та челяді спочатку була щотижневою, вона являла собою своєрідну почасову форму оплати праці. Така форма не задовольняла братство, бо не враховувала результатів роботи друкаря. Тому в дальшому братство повністю перейшло на відрядну форму оплати праці — по 2 зол. за примірник. Як стимулювання до роботи друкар і челядь, крім оплати, одержували певну кількість примірників книжки.

Загальне керівництво друкарнею здійснював «дозорець», який звітував про роботу друкарні на загальних зборах братства.

Ціни на книги встановлювались на загальних засіданнях братства.

Початковий період розвитку поліграфічного виробництва Західної України був тісно зв'язаний з розгортанням культурно-національного руху. Основним завданням друкарень було дати українському народові міцну ідеологічну зброю проти окатоличення. Цим початковий період розвитку друкарського виробництва на Україні відрізняється від початку розвитку друкарського виробництва Західної Європи, де воно одразу було поставлене на широкий комерційний ґрунт.

Однак це не значить, що в початковий період свого розвитку на Україні друкарське виробництво не мало комерційної сторони. Уже в 1614 р. зустрічається згадка про прибуток друкарні Львівського Ставропігійського братства, який повинен бути використаний на народні потреби.¹⁰ Каса Ставропігійського братства в 1648 р. нараховувала 8215 золотих, основна сума з них була доходом від друкарні.¹¹ В 1687 р., коли друкарня ця видала книгу «Тріодь цвітна» тиражем в 1200 примірників, прибуток по відношенню до видатків на папір та заробітну плату становив 221%.

На протязі кінця XVI—XVII ст. друкарні Західної

⁹ АЮЗР, ч. I, XII, стор 389 та інші.

¹⁰ С. Г. Голубев, Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники, К., 1883, т. I, стор. 201—202.

¹¹ АЮЗР, ч. I, т. XI, стор. 44—45.

України випускали літературу різного характеру: церковно-богослужбову, полемічну, учбову, белетристичну, юридичну, історичну та іншу світську літературу. Характер цієї літератури обумовлювався умовами соціально-економічного життя. Найбільшу питому вагу в продукції західноукраїнських друкарень того часу займає церковно-богослужбова література. Одночасно друкарні Західної України випускають в цей період багато полемічної літератури. В основному вона видавалася Острозькою друкарнею, яка перебувала під безпосереднім протегуванням князя К. Острозького і користувалася значно більшими правами, ніж інші західноукраїнські друкарні.

Велику питому вагу у випуску друкарської продукції становила учбова література. Вона видавалася найбільшими тиражами. Якщо середній тираж «Апостола» та «Євангелія», випущених Львівською братською друкарнею в XVII — першій чверті XVIII ст., становив 1000 примірників, то середній тираж «Букваря» перевершував 4000 примірників. Така порівняно висока тиражність учбової літератури викликала ростом попиту збоку населення, що було зв'язане з розгортанням національно-культурного руху і поширенням грамотності.

Характерною особливістю західноукраїнського книгодрукування початкового періоду є те, що значна частина книг — це об'ємні видання. Так, обсяг «Острозької біблії» становить 1256 сторінок, «Апостола» (1574 р.) — 556 сторінок.

Книги випускалися трьох форматів — *in folio*, *in quarto*, *in octavo*.

Книги друкувалися гарним чітким шрифтом в одну і в дві фарби. У них широко використовувалися ілюстрації. Деякі видання західноукраїнських друкарень щодо поліграфічного використання були серед найкращих в Європі.

Книги західноукраїнських друкарень реалізувалися не лише в Західній та Східній Україні, але й у Молдавії, Білорусії, Литві, а також у Москві. Видання Львівської Ставропігійської друкарні продавалися в таких країнах, як Венеція, Сербія, Македонія, Греція і Палестина.¹²

Розвиток друкарського виробництва Західної України на протязі довгого часу гальмувався вузькими рамками

¹² АЮЗР, ч. I, т. XII, стор. 90.

цехової організації. Було видано цілий ряд різних постанов про можливість організації друкарського виробництва лише в окремих містах. Брестський собор постановляв мати друкарні лише у Львові та Вільно.

Високопоставлені особи надавали окремим друкарням привілеї на видання книг і заборону друкування книг іншим друкарням. Друкарня Львівського братства, одержавши протягом 1587—1630 р.р. цілий ряд грамот, захопила в свої руки монополію на видання церковно-слов'янських книг. Це право захищалося друкарнею на протязі довгого часу. Цілий ряд українських друкарень не могли конкурувати з братською друкарнею, припиняли свою роботу або переходили у власність останньої.

Монопольне право на видання книг окремими друкарнями гальмувало розвиток поліграфічного виробництва, сковувало власну ініціативу в організації друкарень, стримувало технічний розвиток друкарської техніки і негативно відбилося на якості продукції.

Значним гальмом в розвитку поліграфічного виробництва та видавничої справи на Західній Україні була наявність суворої цензури. Брестський собор 1594 р. виніс постанову про те, щоб митрополити та єпископи більш суворо доглядали за друкарнями, які розміщені по їх єпархіях і контролювали книжки, що випускалися ними.¹³ За королівською грамотою друкарні підпадали під контроль митрополитів і вищого духовенства.¹⁴

В 1722 р. виникли суперечки між Ставропігійським братством і Львівським єпископом А. Шептицьким, який вимагав щоб братство давало йому книги на цензуру і виправляло їх за уніатським ритуалом. На видані книги назначалися ревізії, в результаті яких багато книг було знищено.

Протягом XVI—XVII ст. духовні особи, на основі прав, якими вони наділялися, вимагали, щоб друкарні без їх дозволу ніяких книг не випускали і присилали їм свої видання для апробації.

На протязі XVIII ст. соціально-економічний та культурний розвиток Західної України відбувався в складних

¹³ Акты, относящиеся к истории Западной России, том IV, № 48, п. 5.

¹⁴ Там же, том IV, № 79.

умовах. Територія Західної України була поділена між загарбниками. Численні війни, які велися у XVIII ст., ще більше ускладнювали ці умови. Розвиток культури гальмується політикою соціально-національного гноблення, яка проводилася на всій території Західної України.

Протягом XVIII ст. на території Західної України спостерігається розклад цехів, що, як відомо, є вихідним пунктом розвитку капіталістичних відносин. Проте промисловість Західної України не вийшла за рамки дрібного товарного виробництва і в цілому мала феодальний характер.

У XVIII ст. поліграфічне виробництво Західної України розвивалося повільними темпами. Протягом цього періоду виникло 34 друкарні, тобто всього на сім друкарень більше, ніж в минулому столітті (див. табл. 1).

Таблиця 1

Виникнення друкарень на території Західної України в XVI—XVIII ст.ст.

Територія	XVI сторіччя		XVII сторіччя		XVIII сторіч.	
	Всього друк.	В т.ч. українських	Всього друк.	В т.ч. українських	Всього друк.	В т.ч. українських
Галичина,	7	2	19	8	18	—
в т.ч. Львів	7	2	11	2	10	—
Волинь	1	1	7	7	15	1
Закарпаття	—	—	1	1	—	—
Буковина	—	—	—	—	1	—
Всього	8	3	27	16	34	1

Розвиток поліграфічного виробництва в XVIII ст. супроводжується розширенням територіальної сітки друкарень. Із 34 друкарень, які виникли в цей період, 10 були створені у Львові і 24 в інших містах Західної України, таких як Почаїв, Тартаків, Перемишль, Олексінець, Турки, Радзівілів, Жовква, Самбір, Луцьк, Острог та

інших. В другій половині XVIII ст. на території Західної України починає розвиватися єврейське друкарство.¹⁵

Найбільшими друкарнями, які працювали на території Західної України в XVIII ст., були: Ставропігійського братства (Львів), Колегіуму єзуїтів (Львів), Почаївська, Піллера (Львів) та братства Св. трійці (Львів).

В 1773 р. у Львові працювало 19 друкарень.¹⁶

У XVIII ст. у зв'язку із розширенням культурного руху і зростанням інтересу до науки, особливо з другої половини, поживавлюється книжкова справа на Закарпатті. Перед урядом кілька разів ставилося питання про організацію друкарні, але дозволу не було одержано.

Виходячи із інтересів унії, австрійський уряд видав дозвіл на організацію друкарні з церковно-слов'янським шрифтом не на території Закарпаття, а у Відні, де повинні були друкуватися книги і для Закарпаття.

Місцеве друкарське виробництво організовується в Закарпатті лише з другої половини XIX ст.

На Буковині книжкова справа, як і економіка та культура взагалі, перебувала на дуже низькому рівні. В краю, де $\frac{2}{3}$ населення складали українці, не було книг для навчання українського населення. Положення не покращилося і після того, як Буковина відійшла від турецького панування і підпала під австрійське.

Друкарське виробництво на Буковині організовується лише в кінці XVIII ст. Початок був покладений друкарнею Петра Екгардта в Чернівцях (1789).

Одночасно із розширенням територіальної сітки друкарень Західної України збільшується їх розмір, потужності, чіткіше стає виробнича структура підприємства. Інвентар Почаївської друкарні з 1736 р. називає такі відділення: друкарня, ливарня (гісерня), переплетня (інтролігаторня), столярня.¹⁷ У друкарні було організоване гравірування по дереву та міді.

¹⁵ Перша єврейська друкарня на західноукраїнських землях була заснована в м. Жовкві (1693 р.).

¹⁶ Adam Wiktor Bober, *Historja drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie, Lwów, 1926, стор. 25.*

¹⁷ Воłyньскіе Епархіальныя ведомости, 1905, № 16, стор. 509—510.

Тут нараховувалося 3 верстати для друкування книг, верстат для друкування на блясі, залізний та дерев'яний прес для тиснення на палітурках, а також багато різного інвентаря і інструменту, необхідного для відливання літер, друкування, виготовлення і обробки палітурок та інших робіт.¹⁸ Жовківська єврейська друкарня в 1753 р. нараховувала вже 8 друкарських верстатів, при друкарні існувала ливарня.

Техніка друкарської справи в XVIII ст. в цілому не зазнає великих змін. Усі вони зводилися в основному до дрібних удосконалень, зокрема, до заміни дерев'яних деталей в друкарських пресах залізними. Інвентар Почаївської друкарні від 1736 р. свідчить про наявність там, разом з дерев'яним пресом для тиснення палітурок, залізного.

На протязі XVIII ст. друкарнями Західної України збільшується випуск продукції, розширюється тематика книг. Збільшується випуск книг світського характеру. Друкарня Львівського Ставропігійського інституту випускає такі книги, як «Іфіка ієрополітика» — філософський твір (1760), «Філософія Баумейстера» — переклад з латинської мови (1790 р.), «Філософія Аристотеля» (1745 р.). Почаївська друкарня випускає різні книги — poradники «Книжиця для господарства...» (1788 р.), «Політика Свецкая» (1770 р.).

Друкарнями Західної України видавалися книги багатьма мовами. Почаївська друкарня друкувала церковно-слов'янською, українською, латинською і польською мовами.

Гальмом в розвитку друкарської справи у XVIII ст. лишалася монополія окремих друкарень. Між друкарнями Ставропігійського братства і Почаївською друкарнею вівся тривалий судовий процес.

Кінець XVIII ст. і особливо перша половина XIX ст. характеризується значним піднесенням культурно-національного руху на Західній Україні. Велика заслуга в розгортанні цього руху належить «Руській трійці».

Зростання культурно-національного руху на Західній Україні вимагало поживавлення видавничої справи. Відчувалася потреба в періодичних виданнях.

¹⁸ Волинские Епархиальные ведомости, 1905, № 16, стор. 509—510.

Першою газетою на західноукраїнських землях і на всій Україні була «Gazette de Leopol» (Львівська газета), яка почала виходити 1776 р. у Львові. Вона друкувалася французькою мовою і служила обмеженому колу читачів з аристократичної верхівки Галичини. Друкувалася газета в друкарні Піллера.

В кінці XVIII ст. у Львові виходило вже кілька газет польською та німецькою мовами. Газет українською мовою на території Західної України в XVIII ст. не видавалося. Австрійський уряд вороже ставився до випуску газет на українській мові.

У зв'язку з суворою цензурою газети XVIII ст. не відбивали інтересів трудящих мас. Переважала в них комерційна та судова інформація.

У першій половині XIX ст. поліграфічне виробництво на Західній Україні дещо поживляється. В цей період виникають нові друкарні у Львові та в інших містах.

Протягом першої половини XIX ст. в друкарському виробництві Західної України були зроблені деякі нововведення. Сюди, в першу чергу, належить організація літографського друку у Львові.

Вперше літографський друк був застосований тут у друкарні Піллера у 1822 р. У 1830 р. він був організований в друкарні наукового закладу ім. Осолінських, у 1834 р. — в урядовій друкарні, у 1846 р. — в друкарні Ставропігійського інституту. Про те, наскільки інтенсивно працювали літографії, свідчать дані замовлень літографії Ставропігійської друкарні за 1847—1848 р.р. У 1847 р. книга замовлень цієї друкарні показує 203 позиції, у 1848 р. за січень—жовтень — 266 позицій.¹⁹

У першій половині XIX ст. в поліграфічній промисловості Західної України виникають спеціальні підприємства по виготовленню шрифту — ливарні. Перша ливарня виникла у м. Львові в 1814 р. Вона забезпечувала потреби в шрифті львівських друкарень.

Друга половина XIX ст. для поліграфічного виробництва Західної України характеризується значно швидшими темпами розвитку (див. табл. 2 і 3).

¹⁹ І. П. Крип'якевич, Ставропігійська літографія в рр. 1846—1854, Збірник Львівської Ставропігії, т. I, Львів, 1921, стор. 148.

Таблиця 2

Виникнення поліграфічних підприємств у Львові

Століття	Кількість підприємств	В тому числі	
		I половина	II половина
XVI	7	—	7
XVII	11	7	4
XVIII	10	2	8
XIX	52	8	44

Таблиця 3

Динаміка кількості підприємств на території Галичини в другій половині XIX ст.²⁰

Види підприємств	Кількість підприємств по роках				
	1851	1880	1885	1890	1895
Словолитні		4	2	5	2
Друкарні	23	47	58	66	
Літографії	1	13	17	14	72
Разом	24	64	77	85	74

У зв'язку з розгортанням культурно-національного руху, організовуються друкарні на Закарпатті та на Буковині.

У 1870 р. в одному Львові працювало 13 друкарень, в яких нараховувалося 260 робітників. У другій половині XIX ст. у Чернівцях працювало 6 друкарень.²¹

В 1880—1882 р.р. розширюється друкарське виробництво в невеликих західноукраїнських містах. Так, в Перемишлі в цей період працювало дві друкарні і одна літографія, в Бродях — дві друкарні і одна літографія, в Коломиї і Бродях по дві друкарні.²² Поліграфічне

²⁰ Таблиця складена на основі даних «Rocznika statystyki Galicyi» за відповідні роки та «Statystyki warunków pracy, cen środków żywności i stosunków zarobkowych w zawodzie drukarskim w Austrii», Wiedeń, 1897.

²¹ Szczesny Bednarski, Materiały do historii o drukarniach w Polsce, Lwów, 1888, стор. 72—73.

²² Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego, zeszyt XI, Lwów, 1888.

виробництво Львова в 1880—1882 рр. нараховувало 17 друкарень, 4 літографії та 4 словолитні.²³

В другій половині XIX ст. західноукраїнські друкарні значно збільшують свої розміри і потужності. Так, інвентар урядової друкарні (Львів) з 1870 р. показує 8 плоскодрукувальних одинарних і подвійних машин, п'ять ручних пресів, багато різного шрифту, літографських каменів. В друкарні були відділення високого і літографського друку, ливарня з машиною для відливки літер, а також стереотипія.²⁴

В 1862 р. в друкарні Ставропігійського інституту було 36 робітників, в друкарні Піллера в 1883 р. — 40 робітників.²⁵

В поліграфічному виробництві Львова в 1883 р. було зайнято понад 600 працюючих.²⁶

Найбільшими західноукраїнськими друкарнями другої половини XIX ст. були: Ставропігійського інституту (Львів), Почаївська, Піллера (Львів), Екгардта (Чернівці), Народного закладу ім. Осолінських (Львів), Перша Зв'язкова друкарня (Львів), Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (Львів), «Слова польського» (Львів).

В цей період корінним чином міняється характер літератури. З західноукраїнських друкарень цього часу виходить велика кількість газет, журналів, календарів і альманахів, а також літературних та науково-популярних творів українською мовою. Після скасування цензури під час революції 1848 р. в одному Львові стало виходити понад 10 газет польською і українською мовами. В цей час розгортають широку видавничу діяльність цілий ряд культурно-освітніх товариств.

З кінця 50-х років XIX ст. на Західній Україні зароджується українська преса. Першою газетою на західноукраїнських землях і на всій Україні, яка вийшла на українській мові, була «Зоря Галицька», перший номер якої надрукований 15 травня 1848 р. Львівською Ставропігійською друкарнею.

²³ Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego, zeszyt XI, Łwów, 1888.

²⁴ Szczęśny Bednarski, Materiały..., стор. 26.

²⁵ Там же, стор. 17 і 24.

²⁶ Rocznik statystyki Galicyi, rok 1887 i 1888, Łwów, 1889, стор. 196.

З другої половини 70-х років у західноукраїнських друкарнях виходить цілий ряд революційно-демократичних журналів, у виданні яких велика заслуга належить Івану Франку. Такими журналами були «Друг», «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Світ». У розгортанні суспільно-політичної боротьби на Західній Україні, велике значення мав журнал «Народ». В 90-х роках XIX ст. Львів стає головним осередком видавничої діяльності на Україні. В цей період виходять такі журнали, як «Життя і слово» та «Літературно-науковий вісник». В кінці 90-х років XIX ст. у популяризації прогресивних ідей в Західній Україні велика роль належить «Українсько-руській видавничій спілці».

В західноукраїнських друкарнях цього часу друкувалися не тільки твори видатних українських письменників, таких як Панаса Мирного, М. Коцюбинського, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, Лесі Українки, Івана Франка, але й переклади творів видатних письменників-реалістів російської та західноєвропейської літератури, таких як Л. Толстого, І. Тургенева, А. Чехова, М. Горького, В. Шекспіра, Е. Золя, Д. Байрона, Й. Гете, Флобера та інших. З друкарень Західної України виходять українською мовою твори Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави», «Людвіг Фейербах».

Ріст кількості друкарень на території Західної України і зміна характеру літератури в другій половині XIX ст. супроводжуються значним збільшенням кількості видань, порівнюючи з попереднім періодом (див. табл. 4).

В другій половині XIX ст. розширюється також газетне виробництво. Друкарні Галичини випускали у 1875 р. — 68 газет, у 1880 р. — 97, у 1885 р. — 98 у 1890 — 127, у 1895 — 179, у 1900 — 234 газети.²⁸

Значну роль у розвитку поліграфічного виробництва Західної України відіграла наявність ресурсів паперу. В 1880 р. в одній Галичині працювало 17 паперових фабрик.²⁹

Друга половина XIX ст. ознаменувалася технічним переворотом в поліграфічному виробництві Західної України. На зміну ручної праці приходить машина.

²⁸ Rocznik statystyki Galicyi за відповідні роки.

²⁹ Rocznik statystyki Galicyi, rok 1886, Lwów, 1887, стор. 179.

Таблиця 4

Діяльність друкарень Львова у 1801—1860 рр.²⁷

Роки	Надруковано видань	В тому числі, друкарнею Ставропігійського інституту
1801—1810	13	3
1811—1820	18	5
1821—1830	32	20
1831—1840	60	31
1841—1850	262	116
1851—1860	319	262

Перша друкарська машина появилась у Львові в 1842 р. в урядовій друкарні, а в 1857 р. у друкарнях Львова нараховувалося вже 15 друкарських машин, в тому числі: в урядовій друкарні — 8, в друкарні Піллера — 2, Віняжа — 2, Осолінських — 1, Ставропігійській — 1, Поремби — 1.³⁰

В 1866 р. Львівська Ставропігійська друкарня мала вже дві плоскодрукарські машини, в 1890 р. кількість цих машин збільшилась до чотирьох, в 1891 р. кількість їх уже дорівнює шести.³¹

В 90-х роках ХІХ ст. у поліграфічному виробництві Західної України виникають нові технологічні процеси: гальванопластика, стереотипія та цинкографія.

В кінці ХІХ ст. у поліграфічному виробництві Західної України знаходять застосування швидкісні ротаційні друкарські машини, а також машини для механізації ручного складання тексту.

Технічний переворот в поліграфічному виробництві здійснювався не в однаковій мірі по всій території Австрійської імперії, (див. табл. 5). Застосування друкарських машин в Буковині та Галичині здійснювалося набагато повільніше, ніж в цілому по імперії і ще

²⁷ Таблиця складена на основі даних Галицько-Руської бібліографії ХІХ ст., І. Є. Левицького. т. І, Львів, 1888 р. Сюди ввійшли публікації, надруковані у львівських друкарнях на українській мові, а також на польській, німецькій, латинській і інших мовах, авторами яких були галицько-руські уроженці.

³⁰ Szczesny Bednarski, Materjaly..., стор. 66.

³¹ «Временник Ставропігійского института» за 1866, 1890 і 1891 рр.

Таблиця 5

Наявність друкарських машин та рушійної сили в друкарнях різних провінцій Австрійської імперії в 1895 р.³²

№№ п. п.	Територія	Ротаційні машини			Плоско-друкарські машини			Тигельні машини	Всього машин	Кількість підприємств	В середньому машин на одне підприємство	Кількість двигунів	В середньому двигунів на 1 машину
		Одинарні	Подвійні	Багатокольорові	Одинарні	Подвійні	В дві фарби						
1.	Австрія в цілому	52	10	8	1272	72	15	920	2349	555	4,23	288	0,12
2.	Нижча Австрія	32	9	7	564	36	10	428	1086	192	5,65	133	0,12
3.	Буковина	—	—	—	6	—	—	15	21	14	1,50	1	0,05
4.	Галичина	—	—	—	63	—	—	26	89	35	2,54	3	0,03

повільніше, ніж у порівняно високорозвиненій провінції — Нижча Австрія. Так, кількість машин, яка припадала на одне підприємство в 1895 р. по країні в цілому становила 4,23, в Нижчій Австрії — 5,65, а по Буковині та Галичині лише 1,50 і 2,54. Така ж картина мала місце і в наявності двигунів, як рушійної сили.

Різкі відмінності мали місце і в величині підприємств. По імперії показник середньої кількості працюючих на одному підприємстві в 1895 р. був рівний 25,5 в Нижчій Австрії — 32,1, в Буковині та Галичині ця кількість становила відповідно всього лиш 8,3 і 14,2.

Наведені дані підтверджують наявність у друкарському виробництві Галичини та Буковини ознак колоніального розвитку.

Досліджуючи розвиток поліграфічного виробництва Західної України в період капіталізму, слід вказати на відсутність у цехах поліграфічних підприємств необхідних санітарно-гігієнічних умов.

Так, з 46 підприємств, обстежених в 1895 р. в Галичині та Буковині, 22 містилися в напівпідвальних, 11 —

³² Statystyka warunków pracy...

у вологих, 22 — у темних, 22 — в нечистих приміщеннях, 29 мали недостатню вентиляцію.³³

В результаті відсутності відповідних санітарно-гігієнічних умов робітники друкарень часто хворіли на запалення суглобів, випадання зубів, туберкульоз, ревматизм та інші. В 1887 р. спеціальна комісія встановила, що четверта частина друкарів хворіла на туберкульоз.³⁴

Становище друкарів ускладнювалося надмірною тривалістю робочого дня — 10—12 годин.

Характерним для поліграфічного виробництва Західної України того часу стає безробіття, яке з року в рік збільшується. З ростом безробіття знижувалася оплата праці.

Середня оплата праці робітників Галичини та Буковини була значно нижча, ніж по Австрійській імперії в цілому і ще нижча, ніж в окремих австрійських провінціях. Так, середня зарплата машиніста на друкарській машині в тиждень в Галичині становила 11,36 зл., по країні в цілому 13,93 зл., а в Нижчій Австрії — 19,95 злотих.

Розвиток капіталістичних відносин в поліграфічному виробництві Західної України супроводжувався ростом робітничого руху.

Перші організовані виступи робітничого класу в Галичині відбулися в 1848 р. Приклад подали робітники львівських друкарень і, зокрема, робітники друкарні Піллера, які відмовилися друкувати реакційну газету «Польска». Робітники поліграфічних підприємств об'єднувалися в товариства і брали активну участь в організації страйків. У 1878 р. почала виходити газета «Праца» — прогресивний орган львівських друкарів, — яка пізніше переросла в загальноробітничу газету.

Початок ХХ ст. ознаменувався впливом розвитку імперіалізму на поліграфічну промисловість Західної України. Поліграфічне виробництво розвивається в напрямку концентрації виробництва, виникають акціонерні товариства.

Друкарня «Слова Польського» в перших роках ХХ ст. мала декілька рядковідливних машин «Лінотип» і дві

³³ Statystyka warunków pracy...

³⁴ Є. А. Яцкевич, Становище робітничого класу Галичини в період капіталізму (1848—1900), К., Видавництво АН УРСР, 1958, стор. 5—7.

ротаційні машини.³⁵ В друкарні видавничої спілки «Діло» в цей період нараховувалося шість друкарських машин і одна ротаційна машина, тут працювало 50 робітників.³⁶ Перед першою світовою війною Перша зв'язкова друкарня нараховувала понад 70 працюючих.³⁷ «Ксьонжніца Атлас» в цей час була одним з найбільших підприємств в Польщі, яке по своєму рівню стояло не нижче подібних підприємств Західної Європи.

У 1933 р. в поліграфічній промисловості Польщі нараховувалося 43 акціонерні товариства з капіталом в 39 млн. злотих.³⁸

Одним з перших акціонерних товариств в поліграфічній промисловості Західної України були «Ксьонжніца Атлас — спілка акційна» (Львів), «Спілка акційно-видавнича у Львові» та інші.

Поліграфічній промисловості Західної України, як і іншим галузям виробництва, в цей період були властиві всі суперечності, які виникають на імперіалістичній стадії розвитку капіталізму.

В цілому поліграфічні підприємства залишилися дрібними. В 1935 р. із загальної кількості 649 друкарень Польщі 240 або майже 40% мали від 5 до 9 робітників.³⁹

Повільність процесу концентрації виробництва в поліграфічній промисловості Західної України підтверджується даними про динаміку кількості підприємств, робітників, а також показника зайнятості робітників на одному підприємстві по окремих воеводствах за період 1932—1937 рр. (див. табл. 6).

На підприємствах переважала ручна праця, особливо в брошурувально-палітурних цехах, де, навіть у порівняно великих друкарнях, крім фальцювальних, швейних та різальних машин, не було майже ніякого устаткування. Дослідження розвитку поліграфічного виробництва в епоху імперіалізму показує, що розвиток його був підпорядкований здійсненню основної лінії політики

³⁵ Adam Wiktor B o b e r, *Historya...*, стор. 17.

³⁶ Там же, стор. 17.

³⁷ Там же, стор. 14.

³⁸ *Statystyka spółek akcyjnych w Polsce, 1929—1933*, Warszawa, 1935.

³⁹ *Mały rocznik statystyczny*, Warszawa, 1939.

Процес концентрації виробництва в поліграфічній промисловості Західної України (1932—1937 рр.)

Воеводства	Р О К И																	
	1932			1933			1934			1935			1936			1937		
	Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство		
	Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств		
	Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств		
	Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство		
	Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство		
	Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств		
	Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств		
	Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство		
	Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство		
	Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств			Кількість робітників			В середньому робітників на I підприємство			Кількість підприємств		
Волинське	14	84	6,0	14	83	5,9	9	66	7,3	9	80	8,9	9	69	7,6	8	72	9,0
Львівське:																		
а) друкарень	61	846	13,8	52	852	16,4	49	880	17,9	48	886	18,4	48	884	18,4	51	885	17,3
б) літографій	3	53	17,7	2	21	10,5	3	108	36,0	3	92	30,6	3	73	24,3	3	94	31,3
в) цинкографій	2	8	4,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
г) галітурних майстерень	7	108	15,4	6	92	15,4	5	104	20,8	8	110	13,8	12	229	19,1	15	289	19,3
Станіславське	6	75	12,5	7	71	10,0	7	70	10,0	4	45	11,2	4	40	10	4	50	12,5
Тернопільське	5	24	4,8	4	22	5,5	2	7	3,5	2	8	4,0	2	7	3,5	2	8	4,0

Всього: 98 1198 12,2 85 1141 13,4 75 1235 16,5 74 1221 16,5 78 1302 16,7 83 1398 16,8

панської Польщі. Національний гніт і політика полонізації набрали особливо гострих форм (див. табл. 7).

Таблиця 7

Випуск неперіодичних видань та національний склад населення за переписом 1931 р.⁴⁰

Територія	Всього видань в 1938 році	В тому числі за мовами				Кількість насе- лення (в тисячах людей)	В тому числі за національністю			
		Поль- ській		Україн- ській			Поляки		Українці	
		кількість	%	кількість	%		кількість	%	кількість	%
Польща в цілому	8769	7214	82,3	397	4,5	31915,8	21993,4	68,9	4441,6	13,9
в т. ч. по воєводствах:										
Львів- ське	1512	1013	67,0	354	23,4	3126,3	1804	57,7	1067,4	34,0
Станіс- лавське	46	17	37,0	22	47,9	1480,3	332,2	22,4	1018,7	68,9
Терно- пільське	11	10	91,0	—	—	1600,4	789,1	49,3	728,2	45,5
Волинсь- ке	36	18	50,0	12	41,7	2085,6	346,6	16,6	1426,9	68,4

Поліграфічне виробництво Західної України пройшло довгий період розвитку, від перших друкарень реміснического типу до капіталістичних поліграфічних підприємств. На протязі XVII—XVIII і першої половини XIX ст. воно розвивалось повільними темпами.

З розвитком капіталістичних відносин темпи виробництва значно збільшуються, виробництво розвивається в напрямку концентрації і застосування машинної техніки. В цілому поліграфічне виробництво в період капіталізму мало дрібний характер; переважала ручна праця. Поліграфічному виробництву Західної України на цій стадії були властиві всі суперечності капіталістичного способу виробництва.

⁴⁰ Кількість видань підрахована на основі даних «Statystyki druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej», Warszawa, 1939. Склад населення взято із «Mały rocznik statystyczny», Warszawa, 1939.